

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh384>

Bolat E. KUMEKOV, **Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti**, Çev. Mehmet Kıldıroğlu-Çingiz Samudinuulu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (Aralık) 2013, XIV+177 sayfa. ISBN: 978-975-16-2641-7.

Cüneyt GÜNEŞ*

Türk Dünyasının tarih alanında yetiştirdiği en seçkin bilim adamlarından birisi olan ve Orta Asya'daki göçebelerin devlet teşkilatı ve Kazakistan milli tarihi gibi az çalışılmış dönemler üzerinde çalışan Bolat E. KUMEKOV'un 1972 yılında tamamlamış olduğu "IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti" adlı doktora tezi, bu ay içerisinde ölkemizin en seçkin bilim kurumlarından olan Türk Tarih Kurumu tarafından "Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti" adıyla yayınlanmıştır. Dünya tarih biliminin ilk monografisi olarak gösterilen Kumekov'un bu çalışması, temelinde Arap kaynaklarına dayanan ciddi bir mukayesenin ürünüdür. Bu çalışma ile Kumekov'un IX-XI. yüzyıl erken Orta Çağ Kazakistan etno-politik tarihini yeniden oluşturduğu düşünölmekle birlikte IX-XI. yüzyıllarda Orta Asya'nın merkezinde hüküm süren bir Türk Devleti olan Kimeklerin, varlığı ve yönetim problemleri ilk defa onun tarafından formüle edildi. Yine bu Türk Devleti'nin kökeni, kuruluşu, tarihi ve etnik oluşumu ilk defa onun bu çalışması sonucunda ortaya konuldu. Biz bu çalışmamızda Bolat E. KUMEKOV'un Orta Asya Türk tarihinin bir problemini kısmen ortadan kaldıran "Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti" adlı eserini tanıtip değerlendirmeye çalışacağız.

Bolat E. Kumekov, "Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti", adlı eserinde Kimekleri her yönüyle ele almıştır. Eser içindekiler, önsöz, Bulat, E. KUMEKOV ve eseri hakkında, giriş, beş ana bölüm, son söz, bibliyografya, kısaltmalar ve dizinden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde

* Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih Bölümü.
e-mail: cuneytgunes@mu.edu.tr.

kaynaklar (s. 11-31), ikinci bölümünde Kimeklerin Etnik Tarihinin Meseleleri (s. 33-49), üçüncü bölümünde Kimekler Ülkesinin Coğrafyası (51-91), dördüncü bölümünde Kimeklerin Ekonomisi (93-103) ve beşinci bölümünde ise Kimek Devleti ve Şehirleri (105-135) incelenmiştir. Eserin önsözünün ardından, çevirmenlerden birisi olan Mehmet KILDIROĞLU, Bolat E. KUMEKOV'un hayatından, çalışma alanlarından, eserinden ve Orta Çağ Türk Tarihine katkılarından bahsetmiştir. Yaşına rağmen KUMEKOV, günümüzde Almatı'da bulunan Kıpçak Bilimi Enstitüsü'nün başkanı olup bu enstitüde Kimekler, Kıpçaklar ve Kumanlar hakkında önemli çalışmalar yapmakta ve bir dizi çalışmaya danışmanlık etmektedir. Eserin giriş bölümünde, Kiev Rusya'sı kurulduğundan beri güney sınır komşusu olan Türk boylarının, Rus tarihinde en az Bizans İmparatorluğu kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu önemden dolayı günümüzde Ruslar ve Türk boyları arasındaki münasebetler üzerine çalışan birçok bilim adamı yetişmiş ve Kumekov bunların en önemlilerini bu bölümde belirtmiştir. Arap ve Fars kaynakların, özellikle Kimek ve Kıpçaklar hakkında vermiş olduğu bilgilerin değerli olduğunu ve bu boylar hakkındaki Arap kaynaklarına dayalı araştırmaların ise XIX. yüzyılda başladığını belirtmiştir. Giriş bölümünün sonucunda Kumekov, bu çalışmasının IX-XII. yüzyıl Kazakistan tarihini araştırmak için bir başlangıç olacağını ve özellikle arkeolojik verilerde dâhil olmak üzere bütün kaynaklara ulaşarak daha geniş bir Orta Çağ Kazakistan tarihinin yazılabileceğini belirtmiştir.

Bu girişten sonra eserin tanıtımına geçecek olursak Kumekov, birinci bölümde geniş bir kaynak taraması yapmış olup ulaştığı bütün kaynakların hepsini titiz bir şekilde incelemiş ve karşılaştırma metoduyla çok iyi bir kaynak analizi yapmıştır. Bu kaynaklar arasında başta Arap ve Fars kaynakları olmak üzere Çin ve Rus kaynakları, eski Türk Kitabeleri, Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lûgat-it-Türk* adlı eseri, dilbilimsel sözlükler, Orta Asya'ya gelen ilk Avrupalı seyyahların seyahatnâmeleri ve özellikle de son yıllara kadar Kazakistan'da yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan veriler tanıtılmış ve bu çalışma için önemleri vurgulanmıştır. Ayrıca bu çalışmasında Kumekov, Kimek Devleti hakkında bilgi veren Arap kaynaklarını ilk defa bu denli ayrıntılı bir eleştiriye tabî tutmuş ve yanlış bilgi veren Arap kaynaklarını, bu zamana kadar yapmış olduğu arkeolojik araştırmalar ve yazılı eser karşılaştırmaları sonucunda bilimsel doğrularıyla tespit etmiştir.

İkinci bölümde Kimeklerin etnik tarihinin problemleri ele alınmış, Kimek etnik adı ve Kimek boyları üzerinde durulmuştur. Bilindiği üzere Kimeklerin

Türk olup olmadıkları bilim adamları tarafından uzun süre tartışılmıştır. Nitekim bu tartışmaları da çalışmasında paylaşan ve Kimek kelimesinin etimolojisini araştırıp değerlendiren Kumekov, tartışmalara son noktayı koymuş ve Kimeklerin boy birleşiminden yola çıkarak onların Türk olduklarını ispat etmiştir. Kumekov, bu bölümde Gerdizi'nin *Zeyn el-Ahbar* adlı eserinde geçen Kimek boylarının ortaya çıkış efsanesini ve yedi Kimek boyunu (İmi, İmak, Tatar, Kıpçak, Bayandur, Lanikaz ve Adjlad) tek tek ele almıştır. Bu boyların adlarının etimolojik incelemelerini yaparak ciddi ilmi sonuçlar elde etmiştir. Bu boy incelemesi sonucunda, Kimek Devleti'ni oluşturan boyların yedi olmadığını aslında bunların on iki boy olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Kimek ve Kıpçakların aynı kökten olduğu sonucuna ulaşan Kumekov, Kimek boylarının göçleri hakkında da önemli bilgiler vermiş hatta kaynaklarda geçen belirsiz yer ve nehir-göl adlarının yerlerini tespit etmiştir.

Eserin en kapsamlı bölümünü oluşturan üçüncü bölümde, Kimek ülkesinin coğrafyası, Arap kaynaklarındaki bilgiler dikkate alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Kimekler ülkesine giden yollar hakkında bilgi veren Arap kaynakları üzerinde ciddi anlamda durmuştur. Nitekim Kimek ülkesine giden yollar, Kazakistan'da günümüzde yapılan arkeolojik çalışmalarda elde edilen veriler ışığında Arap kaynakları ile karşılaştırılarak ortaya konulmuştur. Bu mukayese sonucunda yanlış bilgi veren Arap kaynakları ortaya çıkarılmış ve Kumekov tarafından bilimsel doğrular tespit edilmiştir. Dikkat çekicidir ki, Kumekov'un tespit ettiği Kimek ülkesine giden yollar, Orta Asya'da XX. yüzyıla kadar çeşitli amaçlar için kullanılan yollardır. Tarihin coğrafya ile sıkı ilişki içerisinde olduğunu bilen Kumekov, Kazakistan'daki arazi çalışmaları sonucunda, yine bu bölümde, IX-XI. yüzyıllarda Kimeklerin yaşadığı coğrafya'yı ve sınır komşularını, Arap coğrafyacıların vermiş olduğu bilgileri de dikkate alarak ortaya koymuştur. Özellikle el-İdrisi'nin vermiş olduğu değerli bilgileri, diğer Arap kaynaklarıyla mukayese ederek Kimeklerin coğrafyasını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca Kumekov, el-İdrisi'nin Kimekler coğrafyasını çizdiği iki haritayı da bu bölümde daha net anlaşılması için okuyucular ile paylaşmıştır. Bu bölümün sonucunda Kumekov, IX. yüzyılda coğrafi sınırları tespit edilen genel de Türk boylarının özelde Kimeklerin, XI. yüzyılın ortalarından itibaren buldukları coğrafyalarda büyük bir göçe maruz kaldığını ve bu göçlerin Doğu Avrupa'ya kadar ulaştığını belirlemiştir. Bu büyük göç sonucunda Kimekler, daha önceden kendilerine boyun eğen boyların siyasî hâkimiyetini kaybetmiştir. Bunun en belirgin örneği

olarak, ilk başlarda Kimeklerin yönetimi altında olan Kıpçak boylarının daha sonra yönetimi ele geçirerek Kimekleri hâkimiyeti altına almasını verebiliriz.

Dördüncü bölümde Kimeklerin iktisadî ve kültürel hayatından bahsedilmiştir. Özellikle Arap ve Fars kaynaklarında belirtilen Kimeklerin tamamen göçebe oldukları görüşü, arkeolojik veriler sonucunda reddedilmiştir. Kazılar sonucunda çıkan verilere göre Kimeklerin, yaşadıkları coğrafyada sulama kanallarının tespit edilmesi sunî sulamalı yerleşik hayatlarının, hayvancılık ile uğraşan göçebe hayatlarının, tarım ve hayvancılıkla uğraşan yarı yerleşik hayatlarının olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim ekonomik hayatın bu türü, XX. yüzyıla kadar özellikle İrtiş ve Yedisu bölgelerinde devam etmekteydi. Kumekov, ayrıca Kimeklerin ekonomisinin dayandığı hayvan türleri, özellikleri ve onların ticareti hakkında önemli bilgiler vermiştir. Kimeklerin iktisadî hayatının temelini oluşturan hayvancılık, avcılık, balıkçılık, tarım, ticaret ve zanaat hakkında Arap kaynaklarına dayanarak önemli bilgiler vermiştir.

Beşinci bölümde Kimek şehirleri ve kuruldukları coğrafya'nın yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, Kimek şehirlerinin diğer şehirler ile olan sosyo-iktisadî ilişkileri ve yol ağları, Kimeklerin kültürü, yazısı, dini, tam olarak ortaya konulamamakla birlikte devleti ve kurumları, Kimek boy birliğinin oluşması, Kimek Devleti'nin kuruluşu ve diğer boylardan ayrılan özellikleri, çevre halklar ile olan dostça ve düşmanca ilişkiler ve yıkılışı ele alınmaktadır. Yıkılışına neden olarak da iç anlaşmazlıklar, idarede bulunanlar ve yarı bağımsız devletlerin arasındaki çekişmeler gösterilmiştir. Kumekov'un varmış olduğu sonuca göre iç kavgalardan dolayı zayıf düşen Kimekler, dış güçlerin etkisiyle yıkılmıştır. Bu da merkezî Asya göçebe boylarının XI. yüzyılın ilk yarısında çeşitli bölgelere göç etmesine sebep olmuştur.

Kumekov'un da son sözünde belirttiği gibi yapılan çalışmalar sonucunda Kazakların atalarının bu Kimek boylarının olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Orta Asya'da göçebelikle gelişen yarı yerleşik ve yerleşik hayatın zorlukları göz önünde bulundurulduğunda yukarıda bahsedilen Türk boylarının yerlerini ve kökenleri tespit etmek oldukça zor ve zahmetli görünmektedir. Bu açıdan Kumekov'un Kimekler hakkındaki doğru tespitleri, bilinmez bir Orta Asya tarihinin gün yüzüne çıkartılmasında oldukça önemli olduğu da belirtilmelidir.

Sonuç olarak, Kumekov'un "Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti" adlı çalışması, Orta Asya Türk Tarihinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu eser, tam anlamıyla akademik bir eser olmakla birlikte

sadece akademisyenlerin değil Orta Asya Türk Tarihi ile ilgilenen bütün araştırmacıların ve okuyucuların ilgisini çekecektir. Böylece bu kıymetli eser, tarih literatüründeki yerini alacaktır. Bu eseri çeviren Mehmet KILDIROĞLU ve Çingiz SAMUDĪNUULU hakkında da birkaç kelime söylemek gerekirse, eserin orijinalinin Rusça olması ve bunun çevrilmesi çevirmenler açısından epey zahmetli olduğu düşünölmelidir. Çeviri sırasında gösterilen özveri sonucunda, okuyucu açısından eseri okuma ve anlamının kolay olduğu görölecektir. Tüm bu yönlerden bakıldığında, eserin hem ölkemiz hem Orta Asya'da yapılan çalışmaların gelişmesi ve çeşitlenmesi açısından önemli bir çalışma olduğu gün gibi aşikârdır. Son olarak, eserin sonunda yer alan bibliyografya'nın oldukça zengin olduğu ve bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda faydalı bir rehber olacağını ifade etmek gerekmektedir.